

Interpreteren

door

R. DUHAMEL

Te allen tijde werden teksten bestudeerd en gecommamenteerd. Toch kon de interpretatie van de individuele literaire tekst zich pas in de twintigste eeuw, sedert W. Dilthey's definitie van de eigenheid der „Geisteswissenschaften" en sedert de Russische formalistische en Praagse structuralistische scholen, echt tegen de historiserende en marxistische methodes doorzetten, die meer aandacht voor ontstaan („Produktion") en invloed („receptie") van de tekst hadden dan voor de tekst zelf. Het domein dat op de „Produktion" volgt en de „receptie" voorafgaat is het domein van de interpretatie.

I. DEFINITIES

1. Uitgaande van de simpelste definitie van *literatuur*, dat ze uit merkwaardige, interessante teksten bestaat, uit teksten die ons intellectueel bezighouden, kunnen we besluiten dat literaire teksten interpretatie nodig hebben om hun zin en eigenheid te realiseren. Deze interpretatie volgt niet op het lezen maar begint en eindigt met het lezen. Dit lezen is zelden of nooit het onomkeerbare aflezen van A naar Z, in de hoop dat na Z dan Verstaan optreedt. Integendeel, *Verstaan* ontstaat en groeit lezend en wel vooruit- en terugblikkend. *Lezen* omvat alle activiteiten die tot verstaan leiden, waartoe o.m. de vaardigheid van het zgn. lezen in engere zin behoort, d.w.z. de vaardigheid om op directe en intuïtieve manier teksten te ontcijferen.

Verstaan is met de tekst en zodoende met mezelf in het reine komen, inname van de vreemde tekstwereld door mijn ervaring en levensbeschouwing, mijn verwachtingen en opvattingen. Verstaan is de leidende rol in de dialoog met de tekst overnemen, de auteur zeggen wat hij heeft gezegd, zoals de psychotherapeut de auteur van dromen zegt wat hij heeft gedroomd.

2. Niet iedere interpretatie is literaire interpretatie. Wij kunnen een tekst verstaan als *teken van* of als *teken voor*. Een *teken van* verwijst naar een grotere eenheid, bijv. het oeuvre van een auteur, waar *van* een tekst getuigenis aflegt. De hermeneutiek van het eerste uur (Dilthey) trachtte teksten te verstaan als teken *van* een schrijvende

persoonlijkheid, een stroming, tijdsgeest, van een nationale identiteit enz. Op die manier trachtte ze de auteur meer dan de tekst recht te laten wedervaren. Natuurlijk is iedere tekst uitdrukking van de mens, zoals iedere sollicitatie- of handelsbrief dit is, waarin een handig interpreet een meer of minder beleefde, agressieve of diplomatische auteur kan herkennen en tracht te herkennen („Wat steekt hierachter? Wat wil hij eigenlijk?“). Daar iedere tekst, ook de onvolledige of mislukte, een perfecte uitdrukking *van* kan zijn, van een slordige schrijver desnoods of van tijdsgebrek, kan het teken *van* niet het object van literaire interpretatie zijn zonder het begrip literatuur zelf te banaliseren. Indien immers alle teksten ervan deel uitmaken, zou de term literatuur en bijgevolg de literaire interpretatie overbodig worden. Het literaire teken *van* is niet van het banale teken *van* te onderscheiden:

- a. Niet op grond van de herkenbaarheid of verstaanbaarheid van het teken *van*, want dat zou met zich meebrengen dat de verstaanbare, d.w.z. gemakkelijke tekst als literair zou worden bestempeld, wat absurd is;
- b. Worden andersom de onherkenbare tekens *van* als literair gedefinieerd, dan is het onherkenbare, d.w.z. het niet-teken *van*, object van de literaire interpretatie, quod erat demonstrandum.
- c. Of moeten wij onderscheiden tussen het teken *van* een boeiende en dit *van* een niet-boeiende persoonlijkheid? Afgezien van het feit dat niet alle boeiende persoonlijkheden literair talent bezitten, zou dit inhouden dat er personen mét en zonder recht op uitdrukking zouden bestaan, personen die al dan niet beter zouden zwijgen.
- d. Of is echte uitdrukking steeds nieuw, d.w.z. moeten we onderscheiden tussen traditionele (gebruikte) en originele (nieuwe) tekens *van*? Dit zou betekenen dat de gebruikte tekens, bijvoorbeeld de door Goethe gehanteerde taal- en gedichtvormen, niet meer als object van de literaire interpretatie kunnen functioneren.
- e. Literaire (goede) tekens *van* zijn niet van andere tekens *van* te onderscheiden. Te scheiden zijn ten hoogste de goede van de slechte lezers, maar dit levert geen criterium voor de literaire interpretatie op. Er zijn m.a.w. geen goedgekozen tekens doch enkel goedgevonden betekenissen, die het terrein van de literaire interpretatie vormen.

De tekst serieus nemen is de tekst omwille van de tekst lezen, niet anders uitdrukkelijk dan de tekst zelf. Het is de tekst als teken *voor* verstaan; verstaan wat hij betekent. Kan de materiële verschijning van de tekst object zijn van historisch, filologisch, linguïstisch, sociologisch enz. onderzoek, de interpretatie bestudeert hem als teken *voor*.

3. De *interpretatie*, ook die van de pianist bijvoorbeeld, is de constructie die de tekst (muziek) *coherentie* en dus zin geeft. Ze is geen eigenschap van de tekst (partituur) maar van de lectuur (spel), die tekens van eenzelfde niveau en tekensysteem („repertoire”) op elkaar betreft. Ze is subjectief (d.w.z. van het lezen) en objectief (d.w.z. binnen de syntactische mogelijkheden van het tekensysteem) tegelijk. Tot deze coherentie kan de eventuele tekstverklaring indirect bijdragen, die een beroep doet op informatie buiten de tekst (d.w.z. naar vreemde tekensystemen verwijst). De woordverklaring verwijst bv. naar een andere natuurlijke taal. De *interpretatie* zoekt waarheid in de zin van *coherentie*; de *verklaring* waarheid in de zin van *correspondentie* met andere systemen (of met de werkelijkheid). In hoever is de *interpretatie* onwetenschappelijk, daar ze het slechts tot relatieve waarheid in de zin van coherentie brengt?

4. De *natuurwetenschap* tracht in de fenomenen een zodanige coherentie te ontdekken dat ze kenbaar, d.w.z. voorspelbaar worden. De theorie tracht de realiteit in te halen, waardoor deze laatste manipuleerbaar wordt. De literaire interpretatie daarentegen is nooit in staat om door theorievorming het literaire kunstwerk te voorspellen en te manipuleren. De interpretatie is nooit identiek met haar object; de literaire tekst door de interpretatie niet definieerbaar. Hij legt het verstaan niet vast, anders dan de wetenschappelijke tekst, die op grond van zijn hoge, d.w.z. logische coherentie slechts op één manier kan worden verstaan en daarom geen interpretatie behoeft. Hij spreekt zijn coherentie zelf uit en legt een verplichte lectuur op. De literaire interpretatie schept coherentie als pretentieloos experiment, dat in tegenstelling tot het natuurwetenschappelijke experiment niet haalbaar is en geen bruikbaarheid belooft. Ze is niet bewijsbaar en daar haar waarheid tot mindere of meerdere coherentie beperkt blijft, is er geen onwaarheid van interpretatie. Niet tussen verstaan en misverstaan bestaat een tegenstelling maar tussen verstaan en niet-verstaan. Misverstaan kan een moment van productiviteit, een stap van het verstaan zijn en van dezelfde orde. In de interpretatie luidt het tegendeel van „waar” niet „onwaar” maar „niet coherent, chaotisch, onbegrepen, moeilijk”. Ze houdt het midden tussen realiteit, literatuur en waarheid. Nu is de natuurwetenschap wetenschappelijk voor zover haar logica ook op de realiteit toepasselijk is, d.w.z. haar coherentie op *correspondentie* met de realiteit berust. De kans op wetenschappelijkheid van de literaire interpretatie ligt eveneens in het feit dat ze *coherentie* schept die met een tenminste latente *coherentie* van de geïnterpreteerde tekst *correspondeert*, m.a.w. dat de coherentie van de interpretatie tevens de coherentie van de literaire tekst vormt.

II. DE LITERAIRE INTERPRETATIE

De interpretatie schept zin door tekens binnen een gegeven teken-repertoire tot *supertekens* te combineren en samen te vatten. Zulke supertekens zijn bijv. de zin, die een aantal woordtekens samenvat, maar ook het verhaal, een gedachte, een theorie, een wereldbeschouwing of ideologie. Aldus bestaat er semiologisch gesproken geen tegenstelling tussen vorm en inhoud. De zgn. literaire vormen zijn de gemakkelijker waarneembare (want nog overwegend materiële) teken-niveaus. De inhouden hebben evenmin het ontologische statuut van concrete werkelijkheid maar dat van (immateriële) tekens of supertekens. Zoals het wetenschappelijk denkproces is het interpreteren op grond van de toenemende coherentie als *abstractieproces* te beschrijven, dat uiteindelijk in *theorievorming* zijn beslag vindt. Verstaan van tekst is hem omzetten in bewustzijn, omzetten van taal in een *supertekensysteem*, d.w.z. in metataal. De metataal van de literaire tekst is de *zin* ervan; die van de zin is de *betekenis*, die de zin door begripsvorming tracht te benoemen. De interpretatie is daarom niet zondermeer identiek aan de betekenis van een tekst. Op deze manier vertolkt én schept literatuur bewustzijn. Voorzover hij bewustzijn vertolkt, en dit is eigen aan de literaire tekst, ontplooit hij zich pas in het medium van de confrontatie met bewustzijn.

Nu zijn er twee richtingen voor de theorie- of begripsvorming (metataal), waarin de interpretatie mondt en waarnaar ze streeft. Daar de literaire tekst pas in de interpretatie haar identiteit verwerft, gaat het niet alleen om twee interpretatierichtingen en twee richtingen van de literaire esthetica maar ook om twee richtingen van de literatuur: de filosofische interpretatie en de semiologisch-nihilistische (plus combinaties van beide). De filosofische interpretatie gaat ervan uit dat de literaire tekst of de interpretatie een (filosofische of maatschappijkritische) waarheid inhoudt, die uitgesproken kan en moet worden. In tegenstelling tot de wetenschappen gaat het hier om een intuïtief waarheidsbegrip, waarvoor onvolkomen coherentie en dus niet-bewijsbaarheid typisch is. Dit waarheidsbegrip bracht het in de vorm van intuïtieve „Wesensschau” in verschillende literaire stromingen van de 19e en 20e eeuw tot grote populariteit, maar was reeds in het negende hoofdstuk van Aristoteles' *Poetica* uitgesproken. Het maakt de literatuur tot concurrent van de filosofie en geeft de literaire interpretatie een plaats tenminste tussen de literaire en filosofische tekst. Heidegger schrijft: „Demnach beruht das Wesen der Dichtung im Denken”. (*Was heißt Denken?*) Romantische filosofen als F. Schelling en A. Schopenhauer gingen zelfs zover de literatuur omwille van haar grotere aanschouwelijkheid en intuïtief vermogen boven de filosofie en tot doel van de filosofie te verheffen. De

semiologisch-nihilistische interpretatie gaat filosofisch gesproken niet op Hegel en de romantische esthetica maar op Kants *Kritik der Urteilskraft* terug. Voor deze richting is de tekencombinatie belangrijker, suksesvoller en reëler dan de tekenbetekenis of de zgn. waarheid, haar toepassingsmogelijkheden inbegrepen, of ze dit al dan niet uitspreekt. Hier ligt de nihilistische wezenstrek van de semiologische methode, dat ze bewust zich van het waarheidsgehalte afwendt of het voor denkbeeldig houdt.

De literaire interpretatie vormt geen eventuele bijkomende en nieuwe fase na het eerste spontane verstaan maar de eigenlijke voltooiing en sanctionering ervan. Ze maakt daarmee inherent deel uit van de lectuur en vormt niet het slechtste deel ervan. Er is geen literaire taal zonder metataal. Niet het onmiddellijke maar het voortgezette zelfanalyserende en -corrigerende verstaan verschaft het zgn. esthetisch genot.

Het probleem van de *evaluatie* van literatuur is dat ze de zelfbevestiging van de interpretatie vormt. De interpretatie, die de esthetische waarde of zin schept, kan niet ook nog de waarde van haar waardegeving bepalen. Het waardeoordeel is de vicieuze cirkel van de interpretatie, die de waarde bepaalt van wat hijzelf schept. De waarde van een tekst is de waarde van zijn interpretaties.

Daar verstaan van een niet-complexe tekst banaal is, is het specifieke object van de interpretatie de *moeilijke* tekst. Daar het schone banaal (gemakkelijk) en het lelijke interessant (complex) kan zijn, luidt de esthetische basistegenstelling niet schoon / lelijk maar banaal / complex. Literatuur vindt zijn zin en coherentie in zijn moeilijkheid. Als bron van creativiteit en inspiratie vormt moeilijkheid een uitzonderlijke kwaliteit. Ze verhindert dat alle interpretaties identiek uitvallen en heeft een zware pedagogische opdracht: ze stimuleert fantasie, durf, liefde voor avontuur en experiment, uithoudingsvermogen.

De interpretatie stuurt de literatuurwetenschap, die de literatuurgeschiedenis bijstuurt, die op haar beurt de lezer van een codelexicon voorziet, d.w.z. van een hypothesenarsenaal van leesverwachtingen en bijgevolg verstaansalternatieven. Deze zijn van heuristische aard en worden verstaand opgevraagd, afgewezen of bestendigd. De taak van de literatuurgeschiedenis is haar verstaansbelofte aan de lezer. Verstaan schept traditie in de zin van collectief bewustzijn, maar de traditie bereidt het verstaan ook voor. Talloze coherentietips zijn te danken aan de kennis van literaturen en genres, van de theoretische bewustzijnsstand (filosofie) van een periode, van de tekstinterpretaties, van de auteur, diens bedoelingen, geschriften en biografie, de kennis van het ontstaan van een tekst. Al is complexiteit een objectief en zelfs mathematisch uit te drukken tekstcriterium, ze is niet tijd-

loos. De nog zo complexe tekst kan door de traditie dermate verstaan en geassimileerd worden dat hij voor de latere lezer vanzelfsprekend en banaal wordt. Ontlast de traditie de lezer tezeer, dan reageert deze met teleurstelling. Door het verstaan wil hij zelf door.

Moeilijkheid in de zin van onvoorspelbaarheid is niet aan alle tekstopbouw eigen. De (natuur)wetenschappelijke verhandeling bijv. probeert door de hoge coherentie (logica) van haar beweringen haar eindresultaat voorspelbaar te maken, d.w.z. te bewijzen en daardoor meteen het verstaan ervan te bepalen. Voor dergelijke supertekens, die door onderlinge coherentie volledig controleerbaar en interpreteerbaar zijn en geen verwijzing naar vreemde tekensystemen (verklaring) behoeven, heeft de semiologie (Ch. S. Peirce) de term *argument*. Voor de lyriek daarentegen is het gebruik van rhematische tekens typisch. *Rhemata* zijn open tekens (woorden, zinsneden, zinnen, supertekens), die bij gebrek aan coherentie op andere tekensystemen moeten worden betrokken om zinvol te worden. Een voorbeeld van rhematisch taalgebruik is beeldspraak, die in een bepaalde context een onvoorzien en vreemd teken binnensmokkelt, dat enkel door de inbreng van taalvreemde tekensystemen (fantasie) zinvol kan worden. Binnen de mogelijke contexten van het gegeven talige tekensysteem wordt beeldspraak niet verstaanbaar. Is het wetenschappelijke argument op zichzelf en door zichzelf coherent (zinvol), dan willen wij de term lyrisch voorstellen voor overwegend rhematisch taal- of tekengebruik, dat binnen het eigen tekenrepertoire onverstaan blijft. *Dicentische* supertekenvorming (zoals epiek) is enerzijds coherent maar anderzijds realiteitscheppend. Ook de interpretatie is een dicentisch tekenproces: tegelijk coherent en toch op een vreemd tekenrepertoire, d.w.z. op de realiteit van de geïnterpreteerde tekst aangewezen, waarvan ze de coherentie weerspiegelt. Op die manier speelt de interpretatie zich op een teken- en bewustzijnsniveau af, dat zich tussen de gesloten logische en de opener literaire contexten bevindt. De interpretatie is het leesgebeuren waarbij de literaire tekst zijn relatieve openheid tegen zin, betekenis en theorie inruilt.

GENRES	COHERENTIE	CONTEXT	ABSTRACTIE	REALITEIT / WAARHEID
DRAMA	verrassende	open (verwijst naar toneel)	konkreet (toneel)	(schijnbare) realiteit
LYRIEK	onvoorspelbare woordkeuze en syntaxis	open of thematisch (coherentie onvoldoende om de tekst zinvol te maken; op tekstvreemde informatie zoals vrije associaties aangegeven)	één persoon, één ogenblik	doorleefde realiteit
EPIEK	chronologisch	halfopen of dicentisch (coherent maar fictie toelatend)	verteller als bemiddelaar	mogelijkheid (fictie)
ESSAY	halflogisch	dicentisch-argumentisch	geen bemiddelaar	doorleefde waarheid
FILOSOFIE en MENSWETEN- SCHAPPEN			abstract- monologisch	
	logisch	gesloten of argumentisch (coherentie volstaat om zinvol te maken)		waarheid
POSITIEVE WETEN- SCHAPPEN			symbolisch- monologisch	